

Foto konposaketa:
Pedro Juan Etxebeste Mendarte

Errenteriako talde batek idatzi berri duen *Izan dire-lako gara, gare-lako izan dira:*

*memoria historikoa berreskuratu etorkizuna erakitze*ko liburu interesgarrian bizpahirutan egiten da Serapio Mendarteren aipamena, oroimena zor zaien beste errenteriarren izenekin batera. Honela dio haietako lehenengoan:

Asko izan ziren Euzkadi autonomo berri baten alde armak harturik hildako Errenteria-Oreretarrak. [...] Batzuk atxilotu bezain laster hil ziren, Bizkaiko kanpainak eman zituen etenik gabeko galeretan, beste batzuen artean Serapio Mendarte, agintari abertzale eta zinegotzia, Bilbo erori baino egun batzuk lehenago Artxandan eraila, 44 urte zituela (17. or.)¹.

Hitz horiek irakurtzean, haur denborako oroitzapenak etorri zaizkit gogora. Askotan hitz egin ziguten gurasoek Errenteriako osaba Serapio zenaz. Ez ziren aipamen luzeak izaten –gerran hil zutela esaten ziguten, askoz gehiago ez– baina benetan aipamen sentituak izaten ziren. Gogoan dut oraindik behin baino gehiagotan entzun niena: *hark aurkariekin izan zuen errukia ez zuten aurkariek berarekin izan.*

Askotan entzun dugu alde bateko edo beste eta kolore bateko edo besteko izatea baino lehenago dugula gizakiok gizon-emakume izatea, hori dugula oinarrizkoena. Hala da, bai, gizatasunak egiten gaitu pertsona. Eta horixe da, hain zuzen ere, Serapiori buruzko aipamen haiek bere laburrean aditzera ematen zigutena: bere ideologiari uko egin gabe ‘gizona’ izan zela hura, gizatasun handiko pertsona.

Haren izaera gizatiar hori da ondoko lerroetan agertu nahi nukeena, oroimen eta omenaldi gisa.

1. Hil zutenean Serapio Mendartek 44 urte zituela dio Mikel Zabaletak ere Juan Carlos Jiménez de Aberasturi Cortak zuzendutako *Errenteriako Historia* liburuan (Errenteriako Udala, 1996, 390. or.), baina, 1889. urtean jaioa zenez, 47 urte zituen 1937an hil zutenean.

Serapio Mendarte, gizona

Jose Antonio Mujika Casares

Gudarien omenezko Artxandako Monumentua.

Bizitza eta heriotza: zertzelada nagusiak

Serapio Mendarte 1889an jaio zen Errenterian. Haren aita Saturnino, elorriarra, mundu guztian zehar ibilia zen merkataritza ontzietan, Errenterian finkatu aurretik. Hona etorri zenean, XIX. mendearen azken aldera, ‘Casa Mendarte’ izeneko *ultramarios* denda jarri zuen.

Aitaren denda hartan aritzen zen Serapio gaztea, eta, han ari zela, maiz ikusten omen zuen denda aurretik pasatzen Altzako neskata bat, Eduvigis Casares izena zuena. Atseginez ikusi ere, Josepa Antoni Aranberri bertsolariak, Xenpelarren ilobak, gazte biak ezkondu zirenean bidali zien zorion-bertsoan grazia handiz esaten duen moduan. Honela kontatzen du Antonio Zavalak:

[Josepa Antoni bizi zen jostundegian bazaltzen zuen] denda batean dependienta zebillen Alza’ko neskata bat ere. Jostundegiaren aurrean beste denda bat zan. Emengo mutilla, kafe erretzen askotan aritzen zena, Alza’ko neskata orretzaz gustatu zan. Ta ala, biak ezkondu ziran. Josepa Antonik zoriona ematearren bertso au bialdu zien:

Gure aldetik zorion asko,
Mendarte'tar familia,
pozkidaz gaude ikusitzeko
matrimonio berriya;
dantzatu dezu kafe-zartana
erabilliyaz begiya,
zure onduan pasatzen baitzan
damatxo umill argiya,
eta polliki-polliki biyok
egin dezute kabiya².

Zortzi seme-alaba izan zituzten Serapiok eta Eduvigis 'damatxo umill argiyak': Kepa, Itziar, Joseba, Xabier, Miren, Arantza, Jon eta Mikel.

EZKONTZA EGUNA

1922ko abuztuaren 29a

Maria Josefa Eduvigis Casares Lasarte
Serapio Mendarte Ugarte

Saturnino eta Serapio aita-semeak ez ziren ideologia berekoak. Gizartearekin konprometituak izan ziren biak, hori bai, baina zein bere garaian eta bere ideiekin. Aita liberala zen, 'Círculo Liberal de Rentería'-ko kide. Serapio, berriz, abertzalea zen, alderdi jeltzalekoa; zinegotzia izan zen II. Errepublikan.

Udlean, gisakoa denez, alderdiaren programa defendatu zuen Serapiok, beste zinegotzi nazionalistekin batera. Garbi erakutsi zuen bere jarrera Udalbatza eratu zen egunean berean, 1931ko apirilaren 15ean, "*la derogación de todas las leyes y disposiciones que conculcan los derechos de la nacionalidad vasca*" eskatzeko proposamena aurkeztu zuenean (*Errenteriako Historia*, 331 or.). Edo hurrengo irailaren 14an, "*se designe con el nombre de calle de Sabino de Arana Goiri la que es de Gabierrota y con el nombre de Avenida de Euzkadi la de la Alameda*" proposatu zuenean³.

II. Errepublikan Autonomiaren alde egin zen lan gogorrean buru-belarri aritu zen Serapio, Errenteriako Udlean:

[Errenteriako EAJK] tinko defendatuko du bere helburu programatikoa –estatutua, gestoren hautatze herrikoia eta erlijioaren defentsa–, eta bereziki gutxiengo nazionalistaren buru zen Serapio Mendarte zinegotziak (Pedro Barruso/Mikel Zabaleta, in *Errenteriako Historia*, 321. or.).

1936ko uztailaren 18ko altxamendua etorri zenean, gobernu legitimoaren alde egin zuten jeltzaleek, Errepublikaren aldeko beste indarrek batera, eta haien bidetik jo zuen Serapiok ere. Herrian eratu zen Defentsa Batzordean parte hartu zuen, Finantzetako Komisariatuan.

Altxamenduaren ondoko egun nahasi haie-tan babes beharrean zirenei laguntza ematen saiatu zen, aurrerago ikusiko dugun moduan. Fededuna zen Serapio, eta horixe zen barruak eta kristau fedea agintzen ziotena.

Errenteria ebakatu zenean, irailaren 12an, Errepublikaren agindupean segitzen zuen alderdira joan zen Serapio, zinegotzi bat ez beste guztiak bezala. Haren familia Bergarara joan zen, senide batzuen etxera, eta han egon zen denbora batez. "Han ikusi genuen aita azkeneko aldiz", gogoratzen da Miren alaba.

Urriaren 1ean Euskadiko Autonomia Estatutua onartu zen, azkenean, eta hurrengo 7an lehen Jaurlaritza eratu zen, Jose Antonio Agirre buru zela.

2. Ik. Antonio Zavala, *Errenteria'ko bertsolari zaarrak*, Auspoa liburutegia 74-75, Tolosa, 1968, 225 or.

3. Aipamen hau eta ondoren erreferentziarik gabe emango ditudanak, Errenteriako Udal Artxiboan dagoen Serapio Mendarteri buruzko dossierretik hartuak dira.

Haiei leial izan zitzaizen Serapio. Gizon heldua zen ordurako; 47 urte bete zituen urte hartako azaroan. Hala ere, Itxarkundia batailoian hildako eta zauritutako gudarien hutsuneak betetzeko ordezkokoak behar zirenean,

gazte izandako bi, nireganatu ziren gudari izan nahian: Serapio Mendarte ta Pio Etxeberria.

“Baina... gazteak eskatu ditugu”, esan nirenean, asarre ekin zidaten honela erantzunaz: “Ez ote gara ba, Aberria aldezteko oraindik gazte?” (Itxarkundiako buru Lizaso'tar Feliperen gutuna).

Ardura bana eman zieten bi gudari ‘gazte’ boluntario haiei. Pio Etxeberriari erietxeetan ziren gudamutilen ardura eman zioten, eta Serapio munizio hornikuntzako lanetan kokatu zuten.

Ondo hartu zuten batailoiko gudariak Serapio. Gazteak zirenez, ‘aita bat’ bezalakoa izan omen zen haientzat, eta estimu handitan zeukaten. Izan ere, prest egoten omen zen beti haiei laguntzeko. Hala esan zien gerora Serapioren seme-alabei Aranaz Darrás antikuari donostiarrak. Eta gauza bera dio Iñaki Isasmendik ere, gutun batean: “sarritan ikusten genduan batera eta bestera, bati eta besteari laguntzen”.

Gerraren gainbeheran, atzera eta atzera zihoazen gudariak. Artxanda aldean zirela, halako kilometroan ziren gudariak balak behar zituztela esan zioten Serapiori, eta hori nahikoa izan zuen kamioia hartu eta harantz joateko, hornikuntzako beste lagunekin batera. Begoñatik abiatuta, Derio aldera jo zuten. Ez ziren esandako tokira iritsi, ordea, frankisten atzaparretan erori baitziren, tamalez, harako bidean zirela. 1937ko ekainaren 14an izan zen hori, Bilbo erortzear zela.

Bi lekukotasun bildu ditugu ondoren gertatu zenaz, funtsean bat datozenak, baina xehetasun batzuetan desberdinak direnak. José María Irure eibartarrak urrutitik ikusi omen zuen nola gelditu zuen frankisten tanke batek hornikuntzako kamioia, Diario Vasco egunkarira bidalitako gutun batean kontatzen duenez.

Lo que ocurrió allí después –eransten du– lo supe a mediados de marzo de 1938 de boca de otro de los ocupantes del camión [...]. Según me contó, un oficial que iba en el tanque ordenó, pistola en mano, a los tripulantes del camión que se apeasen y se alinearan al borde de la carretera, preguntándoles repetidamente y a gritos quién de ellos era el jefe, mientras miraba fijamente a Mendarte, sin duda porque era el de más edad. Éste sacó del bolsillo un rosario y contestó al iracundo militar faccioso: “Tengo mujer y ... hijos” (no recuerdo ahora cuántos dijo que eran). Al oír esta respuesta el “bizarro” franquista gritó: “A mí

me han matado un hermano” y seguidamente disparó contra Mendarte, que cayó muerto en el acto (Diario Vasco, 1991/11/18, 14. or., ‘Cartas al Director’).

Iñaki Isasmendi gudariak, berriz, honela kontatzen du:

Kamioian zihoazen hamarren bat lagunak, hauen artean nire lagun Xabier Txanton, preso hartu zituzten.

Preso erori zirenean, erreketeen agintariak beraienkin zuten tanke bati presoiei begira jartzeko agindu zion, guztiak fusilatzeke. Momentu hartan goi ofizial bat heldu zen ordea, eta han ez zela inor hil behar agindu zuen. Orduan, soldadu batek pistola atera eta presoan iladarantz joanda, ertz batean zegoen Mendarte errenderiarengana hurbildu zen, hau hiltzeko prest. Mendartek, belauniko jarririk, honela eskatu kapitainari:

–Nigatik ez baina nire zortzi seme-alabengatik eskatzen dizut, mesedez ez nazazu hil.

Baina gerran “*Por Dios y la Patriagatik*” zebilela zioen hark, buruan tiro bat sartu eta bertan hil zuen errugabe hura [...]. Mendarteren gorpua han bertan utzita, preso eraman zituzten berriro denak (Iñaki Isasmendi, Nire denboraldiko ibilerak, Azkoitia, 2000, 35-36 or.).

Xehetasunak alde bat utzita, gauza bera diote lekuko biek: besteak bezala preso eraman beharrean, gerraren legeak eskatuko lukeen moduan, hantxe bertan hil zutela Serapio, inolako kupidarik gabe, ez epai eta ez defentsa. Bide bazterrean utzi zuten hila gizon zintzo eta zuzena izandakoa.

Alargunari zigorra

Zoritxarrak bat bestearen ondotik etorri zitzaizkion 37 urteko alargunari. Senarra galtzea gutxi ez zela, handik gutxira 9 urte zituen Xabier semearen galera ere jasan behar izan zuen Eduvigis errukarriak, kamioi militar batek harrapatua. Tristura, tristuraren gainean!

Ez hori bakarrik, ordea. Irabazleen mendeku goseak aseezina zirudien. Bizitza kentzea aski ez, nonbait, eta, gerra amaituta, *Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas* delakoak ondasunak konfiskatu zizkion hildakoari. Hauek ziren Serapioren ondasunak:

la tejabana Sutegui-zarra, con su huerta, con una cabida superficial de cuatro áreas y media; y dos créditos hipotecarios; uno de cuatro mil quinientas pesetas, y otro de cinco mil quinientas cincuenta pesetas.

Eduvigis Casares (Serapioren emaztea).

Eta, horra, 28 bat mila pezetaren balioa zuten ondasun horiengatik 100 mila pezatako isun larria jarri zioten alargunari! Dirutza handia zen hori garai hartan; are gehiago zazpi seme-alaba hazteko zituen alargunarentzat. Lehengusu baten laguntzaz helegitea aurkeztu zuen honek Madrilgo Auzitegian, zigorraren neurrigabea adieraziz batetik, eta senarraren aldeko lekukotasunak erakutsiz bestetik. Auzitegiak onartu zituen haren arrazoiak, eta 5 mila pezetara jaitsi zion isuna. Ez zen gutxi hori bera ere. Eta ez ziren txikiak izan, bestalde, Madrilgo joan-etorriek eta abokatuen lanak eragin zizkioten gastuak.

Urte gogorak izan ziren haiek. Ondo gogoan dituzte seme-alabek:

Ama gaixo egon zen aita eta Xabier hil ondoren. Ezin zuen lo egin eta ez zen dendan lan egiteko gauza. Orduan izeba Simonak Bergarara eraman zuen. Handik Gasteiza sendagile baten-gana joaten ez dakit zenbat denbora pasa zuen, hobeto jarri arte. Hala ere, urteak pasa zituen botika asko hartuz.

Diruz lagundu beharra ere izan zuen inoiz. Hala, besteak beste, Luis Alkizak behin baino gehiagotan lagundu zion, zorrak ordainduz (Itziarri entzuna).

Kolpe latzak izan ziren horiek guztiak alargunarentzat. Hura ez zen, ordea, behera etorri. Ekaitzari ahal zuen moduan buru eginez eta tinko saiatuz, aurrera atera zituen seme-alabak. Viteri kaleko dendan lanean gogoratzen dute erreteriarrek, goxo beti, irribarrea ezpainetan beti, bihotz zabal beti... Halakoxea zen Eduvigis!

Serapioren aldeko lekukotasunak

Altxamenduaren hasierako egunetan Serapiok izan zuen jokabide gizatiarra nabarmentzen dute helegiterako bildutako lekukotasunek.

Egun nahasi haietan erlijio gizon eta emakumei eskaini zien babesaren berri ematen dute lekuko batzuek.

Agustinetako mojen buruak dio komentuan agertu zela Serapio bere laguntza eskaintzera, eta komentutik kanpoan egon behar izan zuten denboran beti saiatu zela ondo egon zitezen.

Es más, se ofreció generosamente a recibir en su casa a dos de las religiosas en donde estuvieron rodeadas de toda clase de atenciones.

Benito Urteaga apaizak honela dio:

durante la dominación roja en esta Villa de Rentería me acompañó en tres ocasiones, que tuve que llevar el Santo Viático desde la Iglesia a la casa del moribundo, prestando el servicio de guardia protector.

EBakuazio aurreko egunetako nahasmenduak galarazten saiatu zela diote beste lekuko batzuek. Zumardian bizi zen Jose Mª Arcauz jaunak kontatzen du irailaren 12an 'gorrien' talde bat ikusi zuela Lezorako zubia lehertzeko asmotan zebilela. Handik ihesi zihoala, Serapio ikusi omen zuen –“*hombre de conocidas cualidades de honradez y contrario a toda clase de desmanes*”–. Zer gertatzen zen esan omen zion. Honek lagun batzuk bildu eta denen artean ekintza hura galarazi omen zuten.

Aipamen berezia merezi du altxamenduaren lehen egunetan izandako gertakari batek, erreketeeek Erreterria mendean hartzeko egin zuten lehen saioan gertatu zenak. Oartzun alde-tik etorrira Agustinetako gaina hartzera zihoazela, errepublikazaleen tiroek atzera egitera behartu zituzten erreketeeak, zauritu batzuk han utzita. Horieta sei harrapatu, eta preso hartu ez, baizik eta han bertan fusilatu omen zituzten. Orduan gertatuko zen Serapioren aldeko lekuko bik kontatzen dutena.

Claudio Albisu medikuak dio Agustinetako etxeetan babestuak zeuden erreketek zaurituak artatzera joan zela uztailearen azken egunetako batean, anbulantzia eta guzti. Bagüestarren etxean zegoen bat artatu omen zuen aurrena. Urrunxeagoko Elicegui-enea etxean ba omen zen beste erreketek bat, larri zauritua, baina anbulantziako gidaria ez omen zen haraino joaten ausartzen, handia baitzen hango tiro hotsa. Orduan Serapio Mendarte jauna hurbildu, eta, egoeraren berri jakin zuenean, bere burua eskaini omen zuen zauritua anbulantziaraino ekartzeko. Hala egin zuen, errukarria arriskutik libratuz.

Erreketek hura Felipe Sanmartín Beriain zen, Enerizkoa, eta berak ere sinatu zuen 1940an Serapioren aldeko adierazpena. Haren kontakizuna bat dator medikuak egin zuenarekin.

Al entrar los rojo-separatistas en las casas en que estábamos algunos heridos, un señor que dijeron militaba en el Partido Nacionalista de unos 50 años de edad y que, según informaciones más tarde adquiridas, resultó ser un tal Serapio Mendarte Ugarte me ocultó y me llevó de incógnito, a fin de salvarme, a un punto de socorro [...], debiendo por tanto a él la vida que hoy tengo.

Gerra amaituta, Mendartetarren etxean agertu omen zen egun batean erreketek hura, amak lagunduta, Serapiori eskerrak ematera etorria. Tamalez, ordea, ez zuen horretarako aukerarik izan; ez zuen bere 'salbatzailea' bizirik aurkitu.

Ikusten duzue? *Hark aurkariekin izan zuen errukia ez zuten aurkariek berarekin izan.*

Amaitzeko

Serapioren alde bildutako lekukotasun horiek –nola ez!– gerra irabazleek hizkera darabilte. Erakusgarri ona dira, hala ere, haren gizatasun handia agerian jartzeko; hura, esan dudan moduan, 'gizona' izan zela erakusteko.

Urte asko igaro dira, baina ez zaituztegu ahaztu. Ohore zuri, Serapio, gizon prestu eta leialari! Eta ohore zuri, Eduvigis, hainbeste sufritzea tokatu zitzaizun andre maitagarriari!

Oharra: artikuluko datu asko Serapio eta Eduvigisen alaba Itziarrek eta Mirenek helarazi dizkidate. Eskerrik asko, bihotzez, biei. Eta eskerrik asko, halaber, laguntza eskaini didan Xanti anaia.

1. Resurrección Mendarte Ugarte
2. Epifanía Mendarte Ugarte
3. Rosario Ugarte Mitxelena
4. Serapio Mendarte Ugarte

5. Saturnino Mendarte Elorza
6. Luisa Mendarte Ugarte
7. Concha Mendarte Ugarte